

Zehebî, İsâ'nın zayıf ya da sika olduğunu söyleyen bir kimseyi bilmediğini belirtirse de (*Mizânü'l-i'tidâl*, III, 310) onun İmam Şâfiî'den naklettiği bir rivayetin kendi kaynaklarında bulunmaması karşısında birçok Şâfiî âlimi kendisini sika saydığı için rivayeti reddetmek yerine yorumlamak yönüne gitmiş, Nevevî ise sika hükmüne katıldığını belirtmiştir (*el-Mecmû'*, I, 150).

İsâ b. Ebân, İmam Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrûa dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerdendir. Hanefî usul kitaplarında onun görüşleri özellikle sünnet-hadis ve âmmın tahsisî bahislerinde nakledilir. Gerçekten İsâ, Hanefî usulünün oluşumuna büyük katkıda bulunmuş ve daha sonra Hanefî görüşü haline gelen birçok usul kaidelerini vazetmiştir. Meselâ kıyasa aykırı bir hadisin makbul sayılabilmesi için râvisinin fakih olmasını şart koşmuş ve bu görüşü birçok Hanefî âlimi tarafından benimsenmiştir. Musarrât* hadisini (Müslim, "Büyü", 11; Ebû Dâvûd, "Büyü", 46) sahih olmasına rağmen bu gerekçe ile terketmiş, Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini makbul saymadığı yolundaki söylentiler ise Cessâs tarafından bizzat kendi kitabına dayanılarak çürütülmüştür (*el-Fuşûl*, III, 130). Usulünün haber bahislerini, onun *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve ş-Şâfiî fi'l-aḥbâr*, *el-Ḥucecû 'ş-şâḡir* ve *el-Ḥucecû'l-kebîr* adlı eserlerindeki açıklamalarından hareketle izah çalışan Cessâs'ın bu eserlerden yaptığı geniş iktibaslar göz önüne alındığında, Hanefî mezhebinin hadis usulüne ilişkin görüşlerini Süfyân b. Sehtân'dan (Sehbân) sonra ilk defa ilmî olarak temellendiren kişinin İsâ b. Ebân olduğu söylenebilir. Zira ondan önceki Hanefî imamlarının hadis ve sünnet konusundaki açıklamaları oldukça sınırlıdır.

Hanefî mezhebinin temel ilkelerini ve meselelerini benimseyen, müdafaa eden ve yorumlayan İsâ b. Ebân, mezhebin kendi içinde mantıkî bir tutarlılığı bulunduğu inandığı için imamlardan nakledilen ve mezhebin bütünlüğüyle uyuşmayan görüşleri eleştirmiş, meselâ meclis muhayyerliğinin sona ermesini bedenlen ayrılma şeklinde anlayarak mezhebe aykırı bir görüşü benimseyebilmiştir. Serahsî *el-Mebsûṭ*'ta onun bu eleştirilerini ele alır ve mezhep imamlarının genel ilkedden (kıyas) istihsan sebebiyle ayrıldıklarını, İsâ'nın ise kıyasa uyduğunu söyleyerek imamları savunur.

İsâ b. Ebân, devrinin ilmî tartışmalarında önemli bir rol oynamıştır. İmam Şâ-

fiî'nin onunla ilmî tartışmalar yaptığı ve arkadaşlarına kendisiyle tartışmalarını söylediği belirtilirse de (İbnü'l-Murtazâ, s. 129) bazı Şâfiî âlimleri onun İmam Şâfiî ile karşılaşmadığını ileri sürerler (Nevevî, I, 150). İmam Şâfiî'ye karşı mezhebin savunurken delil olarak kullandığı hadisleri Hanefî-Mürcci kelâmcısı Süfyân b. Sehtân'ın kitabından almış olması sebebiyle Dâvûd ez-Zâhirî tarafından eleştirilerinin değersiz görülmesine karşılık hem kendi mezhebinden hem Şâfiî ve Şii mezheplerinden bazı âlimlerce bunlara önem verilerek kendisine eleştiriler yöneltmiştir. Bu konuda eser yazan müellifler arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî (*Kitâbü'r-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân fi kitâbihi'lle'zî semmâhu Ḥaṭa'e'l-kütüb*), Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (*er-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân*), Hizânetü'l-hikme'nin idarecisi Sehl b. Hârûn (*Kitâb ilâ 'İsâ b. Ebân fi'l-kazâ*) ve İsmâil b. Ali en-Nevbahtî (*Kitâbü'r-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân fi'l-libâs*) zikredilebilir. İsâ b. Muhammed b. Ali el-Büleyhid, *'İsâ b. Ebân ve ârâ'ühü'l-uşûliyye* adıyla bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1415/1995, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyyetü'ş-şerîa [Riyad]).

Eserleri. İsâ b. Ebân'ı şöhrete kavuşturan eseri *el-Ḥucecû* (*Huccetü's-şâḡir*)'dir. Me'mûn'un ders arkadaşı İsâ b. Hârûn el-Hâşimî, Me'mûn hilâfete geçince yazdığı bir hadis kitabını getirip Hanefîler'in bu kitaptaki hadislere muhalefet ettiklerini söyleyerek o sırada halifenin meclisine devam eden Hanefî âlimlerine bu hususu sormasını, cevap veremezlerse bir daha huzuruna kabul etmemesini önermiştir. Halife de İsmâil b. Hammâd, Bişr b. Gıyâs ve Yahyâ b. Eksem gibi önde gelen Hanefîler'den bu kitaba cevap vermelerini istemişse de onlardan bir sonuç alamamıştır. Halifenin meclisine katılmayan İsâ b. Ebân durumu öğrenince *el-Ḥucecû 'ş-şâḡir*'i yazmıştır. O dönemden günümüze intikal eden usule dair metinlerin çok sınırlı olması tartışma konuları hakkında bilgi edinilmesini güçleştirdiği için bu eserin muhtevası önem arz etmektedir. Saymerî'nin kaydına göre iki ana bölümden oluşan kitapta önce haberlerin çeşitleri, nakil yolları, bunlardan kabul edilmesi veya edilmemesi gerekenlerin neler olduğu, birbirine zıt hadislerle karşılaşıldığında ne yapılması gerektiği konuları ele alındıktan sonra bu tür hadisler için bölümler açılmış ve her bölümde Ebû Hanîfe'nin delili ve görüşü, onu destekleyen rivayetler ve kıyaslar geniş biçimde incelenmiştir. Me'mûn eseri oku-

yunca çok beğenmiş ve bundan böyle İsâ'nın meclisine katılmasına izin vermiştir (*Aḥbârü Ebî Hanîfe*, s. 141-143). Brockelmann ve Fuat Sezgin, bu kitabın Bankipûr Hudâbahş Kütüphanesi'nde (nr. 1596) kayıtlı 168 varaklık bir nüshasının bulunduğunu ileri sürerlerse de eseri yerinde görüp inceleyen Atîk Ahmed el-Beste'vî, bunun İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Ḥucece 'alâ ehli'l-Medîne* adlı eserine ait bir nüsha olduğunu belirlemiştir (*International Conference on the Life, s. 149*).

İsâ b. Ebân'ın kaynaklarda adları geçen diğer eserleri de şunlardır: *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve ş-Şâfiî fi'l-aḥbâr*, *el-Ḥucecû'l-kebîr*, *Ḥaberü'l-vâhid*, *İşbâtü'l-kıyâs*, *İctihâdû'r-re'y*, *el-'İlel fi'l-fıkḥ*, *Ḥaṭa'ü'l-kütüb*, *el-Mücmel ve'l-müfesser*, *el-Câmî 'fi'l-fıkḥ*, *en-Nevâdir*, *Kitâbü'ş-Şehâdât*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî, *Aḥbârü'l-kudât*, II, 170-172; III, 273; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, tür.yer.; İbnü'n-Ne'dîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 134, 225, 258, 266; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḥbârü Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 128, 141-148; Ebû Âsım el-Abbâdî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. G. Vitestam), Leiden 1964, s. 2, 41; Hatîb, *Târiḫü Bağdâd*, I, 390; IV, 290; VI, 22; X, 317; XI, 157-161; Şirâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'*, s. 137; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, bk. Fihrist; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 67-68; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 150; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 440; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 310; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 30-32; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍiyye*, I, 277, 338; II, 252, 678-680; III, 169; IV, 538; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 129; *Keşfü'z-zunûn*, I, 632; II, 1431, 1440, 1667; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 151; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 950; Sezgin, *GAS*, I, 434; Atîk Ahmed el-Beste'vî, "Devrü'l-ulemâ'i'l-Aḥnâf fi tedvini 'ilmi uşûli'l-fıkḥ ve ehemmi kütübühimi'l-uşûliyye", *International Conference on the Life, Thought and Contribution of Imam Abu Hanifah* (basılmamış tebliğler, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad 1998), s. 147-150.

ŞÜKRÜ ÖZEN

İSÂ EFENDİ, Sütçüzâde (ö. 1037/1628)

Türk mûsikisi bestekârı, hânende.

İstanbul'da doğdu ve burada yaşadı. Devrin üstatlarından iyi bir mûsikî öğrencisi gördü. Bilhassa sesinin güzelliğiyle tanınan İsâ Efendi'nin hânendeliğindeki başarısında icracılığının da payı büyüktür. Çalışmalarından onun mûsikinin bütün inceliklerine vâkıf olduğu anlaşılır. Şöhretinin en parlak zamanı I. Ahmed dönemi-

dir (1603-1617). İsâ Efendi'nin ölüm tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Dönemine daha yakın olan İbrâhim Cevrî'nin (ö. 1065/1654) divanında yer alan Sütçüzâde'nin vefatına dair tarih kıtasındaki mısraın 1037 (1628) yılını vermesine karşılık Ebûîshakzâde Esad Efendi ve Müstakimzâde gibi bazı kaynaklarda onun 1047 (1637) yılında öldüğü kaydedilmiştir. Oğlu Abdüllatif Efendi de (ö. 1099/1688) zamanın tanınmış şair ve müşikşinaslarındandır.

İsâ Efendi, hânendeliğinin yanı sıra bestekârlığı ile de devrinin önemli müşikşinasları arasında yer almıştır. Esad Efendi *Atrabü'l-âsâr*'da onun elli kadar eser bestelediğinden söz eder. El yazması güfte mecmualarında dinî ve din dışı sahadaki bazı eserlerine rastlanmaktaysa da Yılmaz Öztuna, İsâ Efendi'nin bir saz eseriyle bir sözlü eserinin zamanımıza ulaştığından bahsetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâfız Post, *Mecmûa*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1724, vr. 97^b; Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 19^b-20^a; *Mecmûa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 637, vr. 9^a; Sadeddin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 31, 43, 60; Hüseyin Ayan, *Cevrî: Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum 1981, s. 325-326, 387; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, I, 143, 148; Hüseyin Sadettin Arel, "Türk Bestekârlarının Tercemihalleri: İsa Efendi, Sütçüzade", *MM*, sy. 15 (1949), s. 22; Hayri Yenigün, "Sütçü Zâde İsa ve Andelîb", *a.e.* sy. 132 (1959), s. 374-376; Öztuna, *BTMA*, I, 391.

NURİ ÖZCAN

İSÂ b. MÛSÂ

(عيسى بن موسى)

Ebû Mûsâ el-Murtazâ

İsâ b. Mûsâ b. Muhammed el-Hâşimî
(ö. 167/783)

Abbâsî hânedanına mensup
vali ve kumandan, veliaht.

103 (721) yılında Humeyme'de doğdu ve burada yetişti. Abbâsî halifeleri Ebû'l-Abbâs es-Seffâh ile Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yeğenidir. Babası 108'de (726) ölünce İbrâhim el-İmâm'ın himayesinde büyüdü (İbn Asâkir, XLVIII, 8, 9). Abbâsî ihtilâli sırasında amcası Ebû'l-Abbâs es-Seffâh ve ailenin diğer mensuplarıyla birlikte Humeyme'den Kûfe'ye gitti ve amcasının halifeliğine destek verdi (132/749). Ebû'l-Abbâs es-Seffâh halife olunca onu, Vâsıt'ta Emevîler'in son Irak genel valisi Ebû Hâlid İbn Hübeyre'yi kuşatmış olan Hasan b. Kahtabe'ye yardıma gönderdi

(Taberî, VII, 431). Aynı yıl Kûfe valiliğine tayin edildi. 134 (752) ve 143 (761) yıllarında hac emîrliği yaptı. Seffâh tarafından Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra ikinci veliaht olarak seçildi. 136'da (754) Seffâh'ın ölümü üzerine hac emîri olarak Mekke'de bulunan Ebû Ca'fer el-Mansûr adına halifelik için biat aldı.

İsâ b. Mûsâ, Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (en-Nefsüzzekiye) ve kardeşi İbrâhim liderliğindeki Hz. Ali evlâdının isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynadı. Aralarında Humeyd b. Kahtabe'nin de bulunduğu ünlü kumandanlar idaresindeki büyük bir orduyla Muhammed en-Nefsüzzekiye üzerine gönderildi. Medine'ye yaklaştığında Muhammed en-Nefsüzzekiye'ye ve Medine halkına mektuplar göndererek teslim oldukları takdirde can ve mallarının emniyet altında olacağını bildirdi. Muhammed en-Nefsüzzekiye ise ona kendisinin meşrû halife olduğuna dair cevabî mektubunu yazdı ve kendisine itaat etmesini istedi. Bunun üzerine şehri kuşatan İsâ, tekrar eman teklifinde bulunduysa da olumlu cevap alamadı. Medine halkının bir kısmı Abbâsî kuvvetleri tarafından öldürüldü, bir kısmı da savaştan çekildi. Muhammed en-Nefsüzzekiye çatışmalar sırasında öldürüldü (14 Ramazan 145 / 6 Aralık 762). İsâ b. Mûsâ, Medine'yi Abbâsî hâkimiyeti altına aldıkdan sonra Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un emriyle, Basra'da ağabeyi Muhammed en-Nefsüzzekiye adına isyan etmiş olan İbrâhim b. Abdullah üzerine yürüdü. Kûfe'ye 95 km. mesafedeki Bâhamrâ'da İbrâhim'le karşılaşan İsâ savaş sırasında yaralanınca ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. İbrâhim'in ordusunun geri dönmesi üzerine tekrar saldırıya geçen Abbâsî kuvvetleri galip geldiler. Ağır yaralanan İbrâhim öldürüldü (25 Zilkade 145 / 14 Şubat 763).

Oğlu Muhammed el-Mehdî'yi veliaht yapmak isteyen Ebû Ca'fer el-Mansûr, İsâ'dan veliahtlıktan feragat etmesini istedi (147/764). İsâ veliahtlıktan çekilmeyeceğini söyleyince Kûfe valiliğinden azledildi. Ancak Mansûr'un baskıları ve tahkir edici davranışları karşısında Mehdi'nin veliahtlığını kabul etmek zorunda kaldı. İsâ'nın buna karşılık kendisi ve ailesi için çok miktarda para aldığı kaydedilir (*a.g.e.*, VIII, 25). Bu arada Mansûr'un halifelik iddiasında bulunan amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ı İsâ'ya teslim ederek onu öldürmesini istediği, bunun aynı zamanda kendisini de ortadan kaldırmaya yönelik

bir plan olduğunu farkeden İsâ'nın onu öldürmediği nakledilir (*a.g.e.*, VIII, 7-8). Mansûr'un 151 (768) yılında kendisi, oğlu Mehdi ve İsâ b. Mûsâ için yeniden biat aldığı, bu merasimde halife ve Mehdi'nin eli öpülürken İsâ'nın elinin sadece tutulduğu kaydedilmektedir. Muhammed el-Mehdi tarafından da veliahtlıktan vazgeçmeye zorlanan İsâ, para karşılığında Mehdi'nin oğulları Mûsâ el-Hâdî ve Hârûnürreşid lehine veliahtlıktan çekildi (160/776). 167 (783) yılında Kûfe'de vefat etti, 168'de (784-85) öldüğü de kaydedilir.

Bağdat'ın kuruluş çalışmalarına katıldığı anlaşılan İsâ b. Mûsâ'nın burada bir sarayı bulunmaktaydı. Ayrıca Nehrû İsâ diye bilinen su kanalı onun adına izafe edilmektedir. Kûfe yakınlarında muhtemelen Ehl-i beyt mensuplarına yönelik olarak stratejik bir noktada inşa edilen Uhaydir Kalesi'nin de kendisi tarafından yaptırıldığı kaydedilmektedir. Şiirle de meşgul olan İsâ b. Mûsâ'nın bazı şiirleri günümüze kadar gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Ensâb*, III, 121, 127, 143, 187, 252-255, 269, 273-274; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 350, 362, 366, 368-369, 376-380, 384, 390, 395, 399; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 423, 428, 431, 458, 465, 470-471, 516, 565, 577, 579 vd., 588, 597, 609, 642, 647; VIII, 7-8, 9 vd., 25, 39, 121, 124 vd., 164; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 50-51; Ebû Bekir es-Sûlî, *Eş'âru evlâdî'l-hulefâ* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1401/1982, s. 309-323; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Me'âtilü't-Tâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 267-270, 344-349; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XLVIII, 7-20; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 409, 445, 454, 463, 512, 543 vd., 567-571, 577, 581; VI, 44, 75; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Middlesex 1958, s. 200-203; F. Omar, *The Abbasid Caliphate*, Baghdad 1969, s. 236-238, 243-245; W. Caskel, "al-Uhaidir", *Isl.*, XXXIX (1964), s. 28-37; D. Sourdel, "İsâ b. Mûsâ", *El'* (İng.), IV, 88.

ABDÜLMÜN'İM MÂCİD

İSÂ b. MÜHENNÂ

(عيسى بن مهنا)

Şerefüddin İsâ
b. Mühennâ b. Mânî' et-Tâî
(ö. 683/1284)

Memlükler'le

Moğollar arasındaki savaşlarda
önemli rol oynayan bir Arap emiri.

Bâdiyetüşşâm'da yaşayan Âl-i Fazl kabilesinin reisidir. Fırat boylarında ve Kuzey Suriye'de güvenliğin sağlanmasında önemli rolü bulunan İsâ b. Mühennâ, Memlük Sultanı Kutuz'un bölgede hâkimiyet kurmasına yardımcı oldu. Sultan